

Вступне слово

Глобальний світ змінюється. Він сьогодні більш конкурентний, більш вимогливий, більш динамічний. І він любить людей креативних, рішучих, готових брати на себе лідерство та відповідальність. Саме тому Україні, яка прямо зараз доводить, що Свобода коштує життів та крові своїх найкращих дітей, потрібні сильні інститути держави. Щоб захищати право на вибір, розкріпачувати волю, давати надію. Без нових інститутів не створиш надійної системи безпеки, конкурентної економіки та розумної країни, в яку по-справжньому і назавжди закохуються.

Мені здається, Ярославу вдалося написати не просто книгу, а покрокову інструкцію про те, як створити саме таку Україну. В яку закохуються, в яку вірять, в яку готові інвестувати. Науково обґрунтовано, фактично підтверджено, у повній згоді з духом героїчної української нації. Просто почніть читати.

*Михайло Подоляк,
радник Голови Офісу Президента України*

Якби така книга з'явилася в Україні на початку 1990-х, то доля країни могла б бути зовсім іншою. Без олігархату та корупції, з населенням понад 50 мільйонів та рівнем життя, як у Чехії чи Польщі. Ми б вже були в ЄС та НАТО, з потужною системою національної безпеки та конкурентоспроможною економікою. Перед нами — черговий шанс. Ця книга — про те, як ним скористатися. Обов'язково для прочитання кожному, хто хоче вбити в собі раба, збагатити себе ідеями свободи, щоб будувати Україну нашої мрії.

*В'ячеслав Климов, Володимир Поперешнюк,
засновники компанії «Нова Купити»*

Україна — країна величезних можливостей та талантів. Вона — невід'ємна частина єдиної Європи. Інтеграція України до Євросоюзу збагатить не лише її громадян, а й поляків, німців, іспанців, американців — користь буде усьому світу. Головний орієнтир України майбутнього — свобода, особиста, громадянська та економічна. Ця книга пояснює та доводить цінність цього курсу з точки зору економічної науки та практики. Україна бюрократична залишиться в минулому. Україна підприємницька — це майбутнє. Українці на нього заслужили, заплатили за цю можливість дуже високу ціну.

Marcin Nowacki, віце-голова Спілки підприємств та роботодавців Польщі (Związek Przedsiębiorcy i Pracodawcy)

Книга пояснює, якими мають бути економічні реформи в нашій країні. Пропозиції Ярослава прості й зрозумілі кожному. Пропонується всього три податки: податок із роздрібних продажів, прибутковий податок із фізичних осіб та акцизи. І все! Немає ПДВ, податку на нерухомість, податку на фонд заробітної плати — немає ґрунту для схематозу і корупції. Державний бюджет перестає бути годівницею для олігархів, популістів і політичних шахраїв. Нарешті, українці вперше в історії зможуть здобути повноцінну економічну свободу.

*Михайло Камчатний,
Комітет виборців України*

Вступ

Україна — країна вільних людей. Земля героїв та патріотів. Колиска європейської культури та історії. Багата Україна талантами найбільш різноманітного населення та походження.

За понад 1200 років вона бачила багато. Руйнівні нашествия та нищівні війни, міжусобні чвари та іноземних загарбників, козаків та комуністів, православних та католиків, небезпечних злочинців та великих підприємців, лікарів від Бога та письменників світового класу.

Україна розмовляла різними мовами. Стала місцем злиття культур та традицій. Протягом століть тут вміли воювати та займатися рукоділлям, танцювати та битися, співати та кохати, обробляти землю та рахувати гроші, будувати кораблі та мости, плавити метал та видобувати бурштин. Україна-житниця має такі ресурси, що може нагодувати півсвіту. Природа України також різноманітна: гори та моря, річки та рівнини, динамічні міста та умиротворюючі ліси.

Українцям гріх скаржитися. Рідко хто ще має таке природне багатство. Здавалося б, живи, продукуй, працюй, створи рідну родину, твори, прикрашай та збагачуй рідну землю. Проте, Бог дав українцям розум, волю, природні багатства, нагородив талантами, але відповідальність за їх використання поклав на них самих.

Якби українці скористалися отриманими можливостями, то сьогодні Україна була б серед найбагатших, найбільш процвітаючих країн світу. Фактично стала найбільш бідною в Європі. Ми могли б бути Німеччиною з населенням понад 80 мільйонів осіб, ВВП понад \$4 трильйони (або 4% світового прибутку) або Південною Кореєю з населенням 52 мільйони та ВВП в \$1,8 трильйонів (1,9% світового прибутку). Історично немає жодної об'єктивної при

непереборних бар'єрів для України стати такою, як Канада (населення 39 мільйонів осіб, а економіка — ~\$2 трильйони). Навіть невелика Ірландія з населенням 5 мільйонів змогла перетворити колись жебрацьку, голодуючу, вмираючу країну на сучасного кельтського тигра з економікою понад \$0,5 трильйони. Це в понад 20 разів більше на душу населення, ніж в Україні. В 1991 році населення України складало 1% від світового, на початок 2023 року загрожує зменшитися до 0,4%.

Німеччина, Південна Корея, Канада та Ірландія не народилися зі срібною ложкою в роті. Їхні мешканці також навчалися користуватися розумом та волею. Методом спроб і помилок. З першого разу нічого не виходить на «відмінно». Поколіннями німці, корейці, канадці та ірландці вивчали природні та соціальні закони. Мудреці, філософи та інтелектуали скрупульозно відокремлювали зерна від плевел. Вивчали кейси, накопичували позитив, ідентифікували токсичні рішення, позбавлялися шлаків. Шліфували інституції та організації, формували репутації та бренди.

Кожна з цих країн наробила багато помилок, набила шишки, заплатила високу ціну. Були диктатори та путчі, страшний голод та руйнівні кризи. На зміну періодам швидкого зростання приходили фази стагнації та песимізму. В епохи вільної торгівлі вторгалися етапи жорсткого торговельного протекціонізму. Вони переживали інфляцію та стояли на краю боргової ями. Ніхто швидко та безкоштовно не отримав модель успішної економічної політики.

Поступово лідерами світу за рівнем прибутків, добробуту та успіху ставали країни Заходу. В Європі та США першими розгадали рецепт економічного прогресу. Його формулювання прискорилося після визнання здавалося б очевидного факту: людина належить сама собі. Не короліві, цареві або церкві, не нації, класу, партії чи Всесвіту. Очевидно, по-науковому солідно та цінно для розуміння життя. Далі — більше. Вмикаєш мозок, налаштуєш логіку та пропускаєш економіку через сито здорового глузду.

Раби та кріпаки ніколи не будуть такими ж плідними, як вільні люди. Людина завжди більш продуктивно працює на себе, ніж на «чужого дядю». Тому

приватна економіка завжди буде більш ефективною, ніж державна. Незалежний суд відкриває шлях до процвітання для 99% людей. Залежне від влади судочинство — джерело багатства для 1% населення. Більшість з них — VIP-розпорядники та споживачі чужого¹. Стабільні гроші створюють культуру збереження, а вона — джерело ресурсів для зростання та розвитку. В свою чергу, інфляція — це додатковий податок на бідних. Вона результат фальшивомонетництва. Боротися з нею ручним регулюванням цін — це як гасити палим пожежу. Ринкова ціна — це не просто цінник в магазині. Це унікальний інформаційний індикатор, як для виробників, так і для споживачів. Проста істина, але багатьма і досі не прийнята.

Прибуток — це зовсім не результат експлуатації чи обману. Це нагорода підприємцеві за успішну реалізацію його плану. Наслідок точного визначення бажань споживача. Чим більше людей задовольнив, чим довше це робиш, тим більший прибуток. Якщо помилився, розслабився, спочив на лаврах старих заслуг, то отримувеш збитки. Це не смертний вирок, а клацання по носу. Жовтка картка, а не довічна дискваліфікація. Ринковий механізм «прибуток/збитки» — геніальний та відповідає принципам моралі та справедливості. Жодного свавілля чиновників. Немає в ньому місця для фаворитизму, непотизму² та корупції. Жодних тобі посередницьких послуг номенклатурно-силових груп. Головне, що у розпорядників чужого (політиків, посадовців) немає повноважень Споживача, тобто нагороджувати та

¹ VIP-розпорядники та споживачі чужого — це люди, які працюють в органах державної влади, отримують прибуток за рахунок платників податків, беруть участь у визначенні параметрів політики видатків коштів органів державного управління, впливають на режим використання, розподілу, обміну, продажу державних ресурсів та активів. До них належать політики (депутати), державні службовці, керівники державних комерційних організацій, представники держави в радах директорів комерційних організацій, керівники та відповідальні посадові особи силових, контрольних та правоохоронних органів.

² Непотизм — надання пільг, привілеїв, преференцій, можливостей працевлаштування або особливого статусу в стосунках з Державою родичам або друзям незалежно від їхніх професійних якостей або впливу на потрібних ресурсів, здібностей.

милувати, пробачати борги та роздавати пільги. Захід став багатим та процвітаючим, тому що не втручався в ринковий механізм «прибуток — збитки».

Служіння споживачеві, чутлива реакція на інформаційні цінові індикатори, якісне використання механізму «прибуток — збитки», застосування сучасних технологій, інвестиції в себе та вміння управляти людським капіталом — ось чесний, справедливий шлях до багатства та процвітання. Отже, заможна людина — це не втілення пороків, а навпаки — уособлення економічних чеснот.

В умовах вільного ринку багата, успішна людина в економіці — це як чемпіон країни/світу в спорті. В чесній конкурентній боротьбі вона стала кращою. Не назавжди, не в усьому, а в даний момент, в своїй ніші. Чемпіон в бізнесі — це не термінатор, який зачищає конкурентів та випаює все навколо себе. Це людина, яка інвестує в нові технології та їхнє впровадження, створює попит на новинки, і таким чином робить доступними сучасні товари для всіх.

Підприємець створює робочі місця, підвищує продуктивність праці, підтримує податками суспільство, зміцнює обороноздатність країни, задає стандарти для освіти та охорони здоров'я. Підприємець — як приплив, піднімається сам та піднімає за собою всіх навколо, витягнув з бідності та створив феномен Заходу. Йдеться не тільки про матеріальні блага. Разом з заводами, офісами та біржами формувалася культура.

Руйнування суспільства та країни починається з демонізації багатства, маргіналізації підприємця та криміналізації бізнес-успіху. В XXI столітті західні еліти активізували критику бізнесу. Інтелектуальною тенденцією стало нав'язувати бізнесу почуття провини, вимагати підвищення податків, виконання ще більшої кількості регуляторних вимог політиків та чиновників. На підприємство водрузили хрест соціальної відповідальності, екологічної свідомості та класової мізерності. Ось Захід і почав гальмувати, давати збої та переносити виробництва до інших країн. Попит на дружній, гостинний до виробників товарів та послуг діловий клімат, юрисдикцію, це нова жас економічну свободу, зростає. Якщо Старий

Захід стріляє собі в голову, руйнує те, що забезпечило його успіх, то виникає попит на Новий Захід³. Попит формують підприємці, креативні люди, творці нового, виробники з калькуляторами в голові та баченням в душі.

Ключем до успіху Заходу було формування ставлення людей до Держави як інституції. Ані капіталізм, ані західна модель не отримали б розвитку, якби у XVII-XIX століттях у Нідерландах, Великій Британії та США держава була б з такими ж повноваженнями, як у XXI столітті. Монархії та феодалізм не сприяли розвитку підприємництва та вільної торгівлі. Кріпосне право блокувало свободу пересування людей, не створювало стимулів для інвестицій в науку та технології. Активні, творчі, підприємливі люди концентрувалися не там, де держава роздавала пільги, ліцензії, дозволи та регламенти, а там, де її (держави) взагалі не було в комерційній діяльності, де був незалежний суд, захист приватної власності, свобода обміну та вибору.

Мала держава⁴, як набір інституцій для захисту життя, власності громадян, реалізації їхніх прав та свобод, відкрила шлях прогресу та стрибку в розвитку. Левову

³ Старий Захід — це країни, які в XIX столітті обрали модель особистої, політичної та економічної свободи, електоральної демократії, прав людини та приватної власності. Спочатку вони були в Західній Європі. Звідси назва «Захід». «Захід» — це про цінності, режим взаємовідносин між державою та суспільством, державою та бізнесом. До завершення XX-го, протягом двох декад XXI століття відбувалася ерозія ціннісних, правових, економічних основ тієї системи, яка зробила Захід найбільш успішним проектом в історії людства. Стрімко збільшився розмір та функціонал держави. Це відображається в зростанні державних витратів, в фінансовому секторі, виробництві та споживанні. Ерозії піддається інститут особистої, персональної відповідальності за рішення/дії комерційних організацій, розширення сфер регуляторного, кредитного, ресурсного фаворитизму та вільної зовнішньої торгівлі (протекціонізм). Новий Захід — це відтворення в країні умов та інституцій, які від самого початку забезпечили швидке, довгострокове економічне зростання.

⁴ Мала держава — це правова, економічна модель, в якій Держава: перерозподіляє не більше ніж 20 — 25% ВВП, володіє не більше ніж 10 — 15% всіх ресурсів та активів, сконцентрована на виконанні функцій з захисту громадян від зовнішніх, внутрішніх ворогів та інституту приватної власності, не втручається в структуру капіталу та виробництва, забезпечує свободу вибору та особисту відповідальність людини, яка виступає в ролі власника, виробника, підприємця та споживача.

долю економічних рішень (виробничих, управлінських, кредитних, фінансових, обмінних) приймали люди, а не Держава.

Гроші, земля та надра, плани розвитку, а також інвестиції в науку та технології — були приватними. Ніхто не очікував та не вимагав від держави стратегічних програм розвитку економіки, страхування від комерційних ризиків, пільгових кредитів для малого бізнесу, громадського транспорту, пенсійного забезпечення, допомоги з безробіття і навіть загальної середньої освіти. Доля державних витратків не перевищувала 10% ВВП, а економіка зростала, як на дріжджах.

Таким був старий Захід. Він активно боровся та перемагав середньовічну бідність, збільшуючи тривалість життя та населення Землі небаченими досі темпами. У XX столітті ми стали свідками посилення ролі держави в економіці та суспільстві. Доведене до крайнощів, воно постало у вигляді радянського тоталітаризму та німецького фашизму. Україна на собі відчула наслідки реалізації рекомендацій антизахідної моделі у вигляді марксизму-ленінізму: примусова колективізація та Голодомор, обнулення приватної власності та підприємництва, нав'язування індустріалізації в межах Держплану⁵, фальсифікація історії та приниження національної культури.

Соціалістичний експеримент завершився фіаско — розпадом Радянського Союзу. Всі спроби навіть часткового розширення впливу держави в країнах Заходу також завершилися провалами. Не допомогла сталому зростанню та розвитку націоналізація активів, стрімке зростання розміру державних витратків, інфляція, торговий протекціонізм, життя в борг, реалізація великих

⁵ Держплан — це правова, економічна модель, в якій держава є домінуючим економічним суб'єктом. Стратегія економічного розвитку здійснюється через державні комерційні організації, державний бюджет та вбудовування в загальний держплан приватних структур. Держава здійснює значну частину інвестиційної, фінансової, виробничої діяльності, приймає та реалізує короткострокові та довгострокові плани. Джерела їхніх фінансів — державний бюджет та фінансові структури, позабю-

державних інвестиційних проєктів. В цьому переконалися Велика Британія та США, Нова Зеландія та Південна Корея, Ірландія та Греція.

Економічна історія не знає жодного прикладу трансформації країни від бідності до процвітання в режимі Великої держави або Левіафану⁶. В ХХ столітті країнам з низьким прибутком, але Великою державою та гострим дефіцитом економічної свободи активно, десятиліттями допомагали МВФ, ООН та Світовий банк. Наздогнати розвинені країни не вийшло. Ці країни застрягли в зоні бідності, потрапили в боргові пастки та законсервували дефективні, корупційні моделі державного управління. Вочевидь, не було політичного та інтелектуального попиту на рецепт добробуту Заходу. Позначилася слабкість еліт країн, що розвиваються, їхня надмірна захопленість ідеями марксизму. Іноземні партнери погіршили положення своїми пропозиціями на основі теорії та практики державного інтервенціонізму⁷.

Західний рецепт динамічного зростання та розвитку ніхто не приховував. Бери, читай, вивчай та застосуй. Режим вільного ринку та малої держави вимагає лише наявності політичної волі створити режим політичної, громадянської та економічної свободи, а також довіри до приватних підприємців. Вони краще за будь-яких посадовців, іноземних експертів створять затребувану

⁶ Велика держава — це правова, економічна модель, в якій Держава виступає найбільшим власником ресурсів та активів, перерозподіляє через держбюджет понад 40% ВВП, втручається в фінансування, виробництво та споживання, в ручному режимі визначає «точки зростання», параметри конкурентного поля, режим їхнього функціонування та відповідальності за рішення, що приймаються. У випадку, коли спостерігається дефіцит політичної, громадянської та особистої свободи, модель «Велика держава» перетворюється на Левіафана (всепоглинаюче міфічне чудовисько).

⁷ Інтервенціонізм — правова, інституціональна модель економіки, в якій Держава є власником значних ресурсів та активів, активно втручається в процеси фінансування, інвестування та споживання, здійснює вплив на структуру капіталу, виробництва та торгівлі за допомогою регуляторних інструментів (ліцензії, дозволи, квоти, сертифікати, мито, особливі режими доступу до грошей, землі, інфраструктури). Інтервенціоністи — це особи, які стверджують, застосовують та контролюють використання інструментів державної економічної політики.

споживачами структуру економіки. Але політики країн, що розвиваються, хотіли зростати швидше, щоб дивувати своїх виборців та пропускати через себе більше грошей та ресурсів. Не вийшло стати Заходом.

Початок сучасного етапу незалежності України (1991 р.) проходив під сильним впливом ідей та інституцій пізнього радянського періоду. В режимі гострого дефіциту скільки-небудь осмисленої економічної політики проходив розпад старої системи, переформування механізмів контролю над ресурсами, активами, грошовими та товарними потоками. Інтелектуальні, політичні, економічні еліти країни не були готові до вироблення узгодженої стратегії довгострокового розвитку, створення повноцінних інституцій національної економіки. В академічних, політичних колах домінував марксизм та досить поверхневі уявлення про функціонування західних економік. Ще менше було знань та експертизи в сфері створення фундаментів Заходу.

Світова економічна наука не мала готових теоретичних матриць трансформації тоталітарних країн з системою Державного плану в модель демократія + вільний ринок. Тому на початку 1990-х Захід та міжнародні економічні організації запропонували Україні те, що в них було — програми для країн, що розвиваються, на основі економіки розвитку (development economics). Їхнім центральним елементом була держава. На радість пострадянським українським елітам, «червоним директорам»⁸ та всім тим, хто володів величезним мережевим ресурсом для захоплення контролю над основними структурами влади. До них належали представники силових структур, комуністичної партії, комсомолу, профсоюзів та організованих злочинних угруповань (ОЗУ).

⁸ «Червоні директори» — керівники державних комерційних організацій, які на практиці реалізують плани та програми розвитку, що затверджуються органами державної влади. Вони працюють в умовах фінансових, податкових, регуляторних, митних привілеїв та пільг, в режимі обмеженої ринкової конкуренції та відповідальності. Головне для них — задоволення завдань, бажань VIP-розпорядників чужого, які призначають їх на посаду та забезпечують доступ до ресурсів, фінансів та ринків.